İMAMİYYE'DEN İSNAAŞERİYYE'YE

Etan Kohlberg*
Çev. Cemil Hakyemez**

İmamiyye Şiası'nın imamet teorisi, İslam'ın ilk asrı boyunca kademeli olarak gelişerek 2. (m.8.) asrın ortalarında Hişam b. el-Hakem ile birlikte belirli bir şekil almıştır.[1] Sonraki bir asır zarfında, yani Onbirinci İmam Hasan el-Askeri'nin ölümüne kadar önemli bir değişim ile karşılaşmamıştır. Fakat IV./X. asrın ortalarında imamet doktrinine önemli bir ilave yapıldığı görülmektedir. Bu inanca göre on iki imam vardır ve bu imamların sonuncusu, Kâim veya Mehdi olarak dönünceye kadar gaybet durumundadır. Gaybet, peşi sıra gelen iki ayrı zaman dilimine ayrılır: Bu, İmamın yeryüzünde ard arda gelen dört elçisi tarafından temsil edildiği 260/873'ten 329/941'a kadar "kısa gaybet" (gaybetü's-suğra) ve 874'ten itibaren süresini sadece Allah'ın bildiği uzun "büyük gaybet" (gaybetü'l-kübra) dönemleridir. Oniki İmam Şiasını erken dönem İmamiye'sinden ayıran bu öğreti olup,[2] kökeni ve gelişiminin temel aşamaları itibariyle araştırılmaya değerdir.

On iki imam çizgisindeki bu inançla ilgili en erken kanıt, mezhepler tarihi literatüründe bulunmaktadır. (Her ikisi de 900'lü yıllar-

---

* Etan Kohlberg, "From Imamiyye to Ithna-'Asharıyya", *Belief and Law in Imami Shi'ism*, 1991, ss. 521-534

** Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

1 Bk. Makale İçin, W. Madelung, "Hisham b. el-Hakem", *EI*, II. Baskı.

2 W. Montgomery Watt ("Rafiziler: Bir ön çalışma" *Oriens*, 1963, sayı: XVI, s. 119), İmamiyye teriminin Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (324/935-6) tarafından kullanılan bir Zeydi kaynakta bulunduğuna işaret eder (Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn*, tahk.: H. Ritter, İstanbul 1929-33, s. 64) ve bunun ilk olarak 850'den önce kullanıldığını ileri sürer. Söz konusu iddianın, Bağdat Mu'tezilesi'nden Ebu Cafer el-İskafi (240/854)'nin *Kitabu Nakdi'l-Osmaniyye* adlı eseri tarafından da doğrulandığı görülür. el-İskafi, bir noktada kendini İmamiyye'den ayırmakta ve onları, herkes tarafından bilinen fikirleri inkar etmekle eleştirmektedir. (Metin, İbn Ebi'l-Hadid'in *Şerhu Nehcü'l-Belağa*'sından derlenip, Cahız'ın *Kitabu'l-Osmaniyye*'sinin sonunda yeniden basılmıştır. Cahız, *Kitabu'l-Osmaniyye*, tahk.: Abdusselam Muhammed Harun, Kahire, 1374/1955, s. 318.) *Kat'iyye* ve *Ehlü'n-nasâk* terimleri (ikincisi Naşî el-Ekber (293/906) tarafından kullanılmıştır. Bk. J. Van Ess, *Frühe mu'tazilitische Haresiographie*, Beyrut, 1971, 28) "İmamiyye"den daha eski ve daha kapsamlı olarak kullanılmıştır. "İsna'aşeriyye" terimi, muhtemelen ilk olarak 1000'li yıllarda kullanılmıştır. İmamî İbn Nedim (380/990)'in *Fihrist*'inde (R. Sollheim, *Israel Oriental Studies*, 1972, c. II, ss. 428-32) gözükmemekle birlikte, kısa bir süre sonra Şii karşıtı Abdu'l-Kahir el-Bağdadî (429/1037), İmamiyye'nin bir alt grubuna atıfta bulunmak için bu terimi kullanmıştır. (*el-Fark beyne'l-fırâk*, tahk.: Muhammed Muhiddin Abdülhamid, Kahire, 1384/1964, ss. 23, 64.) "İmamiye" ve "İsna 'aşeriyye" terimleri, Onikiciler'in hakimiyetinin artmaya başlamasıyla birlikte aşama aşama eşanlamlı kullanılmaya başlamıştır. Bk. I.Friedlaender, "The heterodoxies of the Shiites in the Presentation of İbn Hazm", *JAOS*, 1908, c. xxıx, s. 151.

da tamamlanan) Hasan b. Musa en-Nevbahti'nin *Kitabu Fıraku'ş-Şia*'sı ve Sa'd b. Abdillah el-Kummi'nin *Kitabu'l-Makalat ve'l-Fırak*'ı, Hasan el-Askerî'nin ölümünden sonra Şiî toplumunun parçalara ayrılması sonucu oluşan alt grupların tanımlamasından veya fırkalardan bahsetmektedirler. Bu iki kaynaktaki rivayetler bazen farklılık göstermekle birlikte,[3] söz konusu grupların en önemlisi olan İmamiyye konusunda hemfikirdirler: Onlar bu fırka mensuplarını, Hasan el-Askeri'nin öldüğüne (ne kaybolduğuna, ne de yeniden ortaya çıktığına inandıklarını), arkasında bir varis bıraktığına ve bunun belirli bir zamana kadar gaybette kalıp gelecek bir zamanda ortaya çıkacağına inanan grup olarak tasvir ederler.[4] Bu safhada İmamîler'in ilgileri, kısmen Hz. Peygamber'in örnekliğiyle de desteklenerek[5] bir imamın tehlike anında gaybete gidebileceğini ispatlama üzerine yoğunlaşmıştı; fakat gaybet süresinin normal bir insanın yaşam süresinden daha fazla uzatılabileceği yönünde açık hiç bir ifade yoktur. Bu yüzden de böyle olağanüstü bir olay, daha sonradan Muhammed b. Ali b. Babaveyh (381/991) ve diğerleri tarafından yapıldığı gibi, "muammerun" (yaşam süresi Allah tarafından uzatılan)'a atıfta bulunularak açıklanmaya kalkışılmamıştır.[6] İsna'aşeri-Şiî doktrininin dikkat çeken diğer bir özelliği de onun şu iki husustan yoksun olmasıdır: Mesela iki gaybetin imkanı ifade edilmemiştir; ne imamların sayısının Hasan el-Askeri'nin oğluyla birlikte on ikiye ulaştığı, ne de sayının bu olacağı yönünde özel bir hassasiyetin bulunduğuyla ilgili de açık bir referans yoktur. Sonuç olarak, İmamî inançlarının bu tanımlamasında, on ikinci imamın ismi üzerinde anlaşma sağlandığı yönünde asla bir açıklık söz konusu değildir. Sadece onun isminin gizli olup, açıklanmadığı ifade edilmiştir. Fakat diğer bir fırkanın mensupları[7] onun isminin Muhammed olduğunu söylemişlerdir.[8] İmamiyye, herhalde bu tanımlamayı oldukça erken benimsemiş olmalıdır. Çünkü onlar, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî tarafından *Makalatü'l-İslamiyyîn*'de, Muhammed b. el-Hasan'ın gaybette olduğuna inanan-

---

3 İki kaynağın biribiriyle ilişkisinin detaylı analizi için Bk., W. Madelung, "Bemerkungen zur İmamitischen Firaq-Literatur", *Der İslam*, 1967, c. XLIII, sayı: 1-2, ss. 37 vd.

4 Nevbahti, *Kitabu Fıraku'ş-Şia*, tahk.: H. Ritter, İstanbul 1931, ss. 90-93; Sa'd b. Abdullah, *Kitabu'l-Makalât ve'l-Fırak*, tahk.: M.J. Meşkûr, Tahran 1383/1963, ss. 102-6.

5 Bk., Sa'd b. Abdullah, *age*, s. 103.

6 Krş. I. Goldziher, *Abhandlungen zur Arabischen Philologie, u. Das Kitab al-Mu'ammarin des Ebu Hatim al-Sigistânî*, Leiden 1899, ss. XII-XIX.

7 Nevbahti'in listesinde Altıncısı (Nevbahtî, *age*, s. 84), *Kitabu'l-Makalat ve'l-Fırak*'da onbirincidir. *Kitabu'l-Makalat ve'l-Fırak*, s. 114.

8 *Fıraku'ş-Şia*'ya göre Muhammed, babası öldüğünde iki yaşındaydı. *Kitabu'l-Makalat ve'l-Fırak* ise, onun baliğ duruma geldiğinden bahseder.

lar olarak tanımlanmışlardır.[9] Bu ayrıntının dışında, Eş'arî'nin onların öğretisini tanımlamasıyla Nevbahti ve Sa'd b. Abdillah'ın tanımlamaları arasında önemli bir farklılık yoktur.

Hasan el-Askeri'nin ölümü döneminde özellikle On iki İmam Şiî Doktrininin olmadığı yönündeki dolaylı doğrulama, muasır İmamî kaynakların bizzat kendileri tarafından yapılmıştır. Örneğin İmamî alim Muhammed b. el-Hasan es-Seffar el-Kummî (290/903), *Besâiru'd-Derecât*'ında imamların faziletleri ile ilgili rivayetleri bir araya toplamakla birlikte, gaybet veya on iki imamla ilgili herhangi bir rivayet aktarmamıştır. Seffar'ın hocalarından olup, özellikle *Kitabu'l-Mehâsin* adlı eseriyle tanınan Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî'de (274/887 veya 280/893) de durum aynıdır. Seffar, eserinin "Kitabu'l-eşkal ve'l-karain" adlı birinci bölümünde çeşitli rakamların önemiyle ilgili rivayetler aktarır.[10] Ancak 3'ten 10'a kadar olan rakamlar üzerinde yapmış olduğu rivayet aktarımlarıyla yetinip bunları 12'ye çıkarma zorlamasına yeltenmez. Bunun aksine, binden fazla rivayetle tamamen bu tür konulara tahsis edilmiş olan İbn Babaveyh'in *Kitabu'l-Hisâl*'i ise, özellikle on iki imamla ilgili temel rivayetleri kapsayan 12 rakamı üzerine uzun bir bölüme sahiptir.[11] Ayrıca el-Berkî, Hızır'ın Ali ve oğlu Hasan'la karşılaştığında onlara imamların ismini açıkladığı o meşhur İmamî rivayeti de aktarır.[12] Fakat el-Berkî tarafından aktarılan versiyonu, bu rivayetin (muhtemelen daha sonraki) diğer versiyonlarına benzemez. Bu rivayette Hızır sadece Ali, Hasan ve Hüseyin isimleriyle birlikte anılır; ravi, "ve onlardan sonra gelen her imamı saydı" ibaresini ilave eder. Fakat Hüseyin'den sonraki imamların isim ve sayıları belirtilmez. *Kitabu'l-Mehâsin* ve *Besâiru'd-Derecât*'ın ikisi de, kısa gaybetin (gaybetü's-suğra) başlamasından ya önce ya da kısa bir süre sonra derlenmiştir. Bu çalışmalarda on iki imam inancının özellikle bulunmaması, muhtemelen on iki imamı kapsayan düşüncenin henüz bir İmamî prensip olarak formüle edilmemiş olduğunu gösterir.

---

9 Eş'ari, *age*, ss. 17, 30. Eşari (*age*, s. 14), bunun dışında, aynı 12 şahsa inanan ve Allah'ın onlardan her birine hulûl ettiğini iddia eden *gulat* mezhepten de bahseder. İsnaaşeriyye uzmanlarının ortak kanaatine göre, bir taraftan gaybete giren imamın Muhammed b. Hasan olduğu söylenirken, diğer taraftan da onun isminden bahsetmenin yasaklanıldığı bazı rivayetler vardır. (Bk. Kuleyni, *Usulü'l-Kâfî*, tahk.: Ali Ekber el-Ğafari, Tahran 1375/1955-6-1377/1957-8, c. I, s. 332) Bununla birlikte bu prensip genel kabul görmemiştir.(İbn Babeveyh, *A Shi'ite Creed*, çev.: Asaf A. Fyzee, London, 1942, s. 98). Kaim'in iki ismi var; biri Ahmed olarak bilinir, diğeri de gizli kalan ismi Muhammed, şeklindeki bir açıklamayla bir uzlaştırma sağlanmaya çalışılmıştır. Bk. Muhsin Kâşânî, *en-Nevadir fi cemi'l-ehadis*, Tahran 1380/1960, s. 148.

10 el-Berki, *Kitabu'l-Mehasin*, tahk.: Celaluddin el-Hüseyni el-Muhaddis, Tahran 1370/1950-1, ss. 3-15.

11 İbn Babeveyh, *Kitabu'l-Hisâl*, Necef 1391/1971, ss. 436-51.

12 el-Berkî, *age*, s. 332.

Ancak bu durum oldukça hızlı bir şekilde değişmiş olmalıdır. Çünkü Hızır rivayeti, Ali b. İbrahim el-Kummi (307/919)'nin *Tefsir*'inde, 12 imamın hepsinin isimlerinin belirtildiği şekliyle görülür.[13] Bu sürecin zirvesine Ebu Cafer Muhammed b. Yakub el-Kuleynî (329/931)'nin *Usulü'l-Kafi*'si ile ulaşılır. Burada İsna'aşerî Şiî teorisiyle ilgili tüm temel malzemeleri bulmak mümkündür.[14] Bu teorinin, gerçek Kâim'i takip edecek olan on iki Mehdi'den söz eden ahretle ilgili bazı rivayetlerle de direkt ilişkisinin olduğu söylenebilir.[15]

Ancak ilim adamları, Kuleynî'nin o meşhur eserinin derlenmesinden sonra bile, İsna'aşerî Şiî prensiplerine yönelik kendi içlerinden gelen direnmelerle uğraşmak zorunda kalmışlardı. Bu direniş, büyük oranda ölen imamın kardeşi Cafer'in imametindeki ısrarın katılığından kaynaklanmıyordu. Daha sonra tekrar değineceğim sebeplerden dolayı hemen hemen hiç kimse hakkında halihazırda imam olduğu yönünde ortaklaşa bir kanaat söz konusu değildi. Problem, daha çok, iğrenç iddialarla Sünnî çoğunluğu kızdırmak istemeyen Şiî 'zuafanın pozisyonundan ve statünün yeniliğiyle şaşkına dönmüş Şiîlerden kaynaklanıyordu. Onların endişesi, 4/10. asrın ortaları veya sonlarında yazılan üç çalışmayla yansıtılmıştır. Birincisi, Kuleyni'nin öğrencisi Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim en-Nu'manî (360/971)nin 342/953 yılında tamamlanan *Kitabu'l-Gaybe*'sidir.[16] Nu'manî, kendi dönemindeki çoğu Şiî'nin mevcut imamın kim olduğundan emin olmaması veya onun kaybolduğu konusunda şüphe etmesinden şikayet etmektedir. O bu şüpheleri, cehalete, mağrur yalancıların (ehlü'z-zuhruf ve'l-batıl) zararlı etkilerinin farkında olunmayışına ve insanları gerçeğin yolundan alıkoyan dünyevi hayatın cazibe ve başarılarına hamletmektedir.[17] Nu'manî, bu mağrur yalancıların kim olduklarını isimleriyle belirtmez; fakat İbn Babaveyh'in öğrencilerinden biri olan Hazzâz er-Razî (381/991)'nin *Kifayatü'l-Âsâr fi'n-Nüsûs ale'l-Eimme'l-İsna Aşer* (Onikinci İmamın

---

13 Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsir*, tahk.: Tayyib el-Musevi el-Cezairi, Necef, 1386/1966-7-1387/1967-8, c. II, s. 44.

14 Özellikle Bk., Kuleyni, *age*, c. I, ss. 328, 525. Hızır hadisi 525. sayfada, iki gaybetle ilgili hadis de 339. sayfadadır.

15 Bk. İbn Babeveyh, *Kemalü'd-Din*, Tahran 1301/1883-4, s. 204, Meclisî tarafından aktarıldı. *Bihâru'l-Envâr* , İran, 1305/1887-8-1315/1897-8, c. XIII, s. 236; Ebu Cafer et-Tûsî, *Kitabu'l-Gaybe*, tahk.: Aga Buzurg-i Tihrani, Necef, 1385/1965-6, s. 285, Meclisi tarafından aktarıldı. *Bihâru'l-Envâr*, c. XIII, s. 237; Muhsin el-Kaşani, *age*, s. 199; *Kitab-ı Muhammed b. al-Musannâ*, (*Usulü'l-Erbaa Mie* içerisinde), Tahran Uriversity, no. 962, varak 53b. (Orada Kaim'in 11 Mehdi tarafından takip edildiği söylenir.) Meclisi, bu rivayetlerin iki muhtemel yorumunu önerir: 12 Mehdi Peygamber ve Kaim'in yönetiminden sonra gelecek 11 imam olabilir; veya bu Mehdîler, tekrar yeryüzüne gelip (rec'a) diğer imamlarla birlikte topluma rehberlik edecek Kaim'in vasîleri olabilirler.

16 Bk. en-Nu'manî, *Kitabu'l-Gaybe*, Tahran, 1318/1900-1, s. 2.

17 Nu'manî, *age*, s. 4.

Atanmasıyla İlgili Rivayetlerin Yeterliliği) isimli eserine bakıldığında onun zihninde kimlerin olduğu tahmin edilebilir. Hazzâz, eserinin giriş bölümünde,[18] kendisini bu çalışmaya sevk eden amilin, dini bilgileri zayıf veya sadece orta seviyede olması nedeniyle (veya Şiîlikleri zayıf ve bilgileri de orta derecede olan) (*kavmen min zuafai'ş-Şia ve mutasavvitihim fi'l-ilm*) on iki imama karşı Mu'tezili argümanlardan etkilenen bazı Şiîler olduğunu söyler. Bu Şiîlerin bir kısmı imamlara otorite yetkisi vermenin (nass) kesin olarak kanıtlanmamış olduğunu, diğerleri daha da ileri giderek, imamlara otorite yetkisi verildiğine dair sahabeden herhangi bir rivayetin gelmediğini söylemişlerdir. Hazzâz, bu tür temelsiz fikirlerin, düzeltilmesi gereken acil bir iş olduğunu düşünür.

Bu dönemde gaybet konusuyla ilgili üçüncü ve en iyi bilinen çalışma, İbn Babaveyh'in *İkmalü(Kemalü)'d-Din ve İtmamü(Tamamü)'n-Ni'me*'sidir. İbn Babaveyh kitabın girişinde, Sekizinci İmam Ali er-Rıza'nın mezarını ziyaret edip dönerken Nisabur'a uğradığını ve burada pek çok şaşkın Şiî'nin kendisine gaybet konusuyla ilgili sorular yönelttiğini söyler. Bu izlenimi onu, konuyla ilgili gerçeklerin ortaya konulup açıklandığı bir çalışma yapmaya yöneltmişti.[19]

Bu erken dönem İsna'aşerî yazarlar, on iki imam doktrininin geçerliliğini kanıtlamaya çalışırken (sonraki yazarlar tarafından neredeyse aynen takip edilmişlerdir) dört temel yönteme dayanmışlardır.

a. Kur'an'dan Deliller

12 rakamının yer aldığı Kur'an ayetleri, doğal olarak Şiî yorumcuların ilgi odağı olmuştur. Örneğin ifade edildiğine göre Beşinci İmam Muhammed Bakır (114/732 veya 117/735), '*Allah'ın katındaki ayların sayısı on ikidir*' (Kur'an, 9/36) ayetini on iki imama atfederek yorumlamış[20] ve Altıncı İmam Cafer es-Sadık (148/765) da bunu şu şekilde doğrulamıştır: 'Gündüzün olduğu gibi gece de on iki saatten oluşur; yıl da on iki aydan meydana gelir; imamlar sayı olarak on iki olduğu gibi nakibler (nugabâ) de bu kadardır;[21] Ali on iki saatten biridir ve bu, '*onlar bilakis saati de yalanladılar biz de saati yalanlayanlara alevli bir ateş hazırladık*' (25/11) ayetinin anlamıdır." [22]

---

18 el-Hazzâz er-Razî, *Kifayetü'l-Asâr*, İran, 1305/1888, s. 289.

19 İbn Babeveyh, *age*, s. 3.

20 Nu'manî, *age*, s. 41. Bk. Tûsî, *age*, s. 96. Şiî yazar Muhammed Hüseyin Tabatabai, bu yorumun sıhhati hakkında çekincelerini beyan etmiştir. Bk. Muhammed Hüseyin Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Tahran 1379/1959-60, c. IX, s. 286.

21 Hem Kur'an'daki 12 İsrailoğluna (V,12), hem de Hz. Muhammed tarafından seçilen 12 sahabiye atıfta bulunur. Bk. İbn Babeveyh, *Kitabu'l-Hısal*, s. 463.

22 Nu'manî, *Gaybe*, s. 40.

b. Şiî Hadisten Deliller

Konuyla ilgili rivayetler iki genel kategoriye ayrılır: Birinci kısım, henüz Hz. Peygamber'in hayatta olduğu süre zarfında on iki imamın isimlerinin açıkça geçtiği bazı belgelerlerin varolduğuna ilişkin rivayetler. Bu belgelerden birisi, iddiaya göre sahabe Cabir b. Abdillah'ın Fatıma'nın evinde görmüş olduğu levhadır (lawh).[23] Bir diğeri, Hz. Peygamber tarafından Ali'ye verilen, her biri farklı mühürle mühürlenmiş on iki bölümden oluştuğu söylenen sayfadır (sahife). Hz. Peygamber, birinci mührü açması ve takip eden safhada da talimata uygun olarak hareket etmesi için Ali'yi eğitmiş; bu aşamalar, daha sonra takip eden imamlar tarafından tekrar edilmiştir.[24] Üçüncü belge güya 2000 yıl önce Adem'in yaratılışında yazılmış olup, önceden dikilmiş bir hurma ağacında Cafer es-Sadık tarafından ele geçirilmişti. Bu belge, on iki imamın isimleri yanında şuhedayı da kapsamaktadır.[25]

İkinci kategori, Hz. Peygamber'in, kendisini takip edecek on iki imamdan bahsettiği pek çok hadisinden oluşmaktadır. Bu rivayetlerin çoğu Meclisî'nin *Biharü'l-Envar*'ında uygun bir şekilde sınıflandırılmıştır.[26] Gadir Hum hadisinin bazı versiyonlarında[27] Hz.Peygamber, Ali, Hasan, Hüseyin ve Hüseyin'in dokuz torununun imametlerine atıfta bulunmaktadır.[28] On iki imama, raşit muhtediler, kendileriyle meleklerin konuştuğu kimseler (*el-muheddesûn*), vasîler (*el-evsıya*) vb. referansta bulunulmaktadır.

c. Sünnî Hadisten Deliller

Şiî yazarların belli bazı nedenlerden dolayı kendi on iki imam doktrinlerini desteklemek için Sünni malzemeleri kullanmaları özellikle önemliydi. Bu hususta Hz. Peygamber'in onaylayarak aktardığı şu hadisi fazlasıyla popülerdir: "Ölümümden sonra on iki halef (halife) veya (emir) olacak, bunların hepsi de Kureyştendir." Farklı versiyonları olan bu hadis, her ne kadar Abdullah b. Ömer (73/693) ve diğer ashab tarafından aktarılmış olsa da, özellikle Jabir b. Samura (66/686)'nın rivayeti esas alınır.[29] el-Hazzâz, bu ve benzeri rivayet-

---

23 Nu'manî, *Gaybe*, ss. 29-31; İbn babeveyh, *Kemalü'd-Din*, s. 179. Bu makaledeki refaranslar. "An unusual Shi'i *isnâd*", *Isreal Oriental Studies*, 1975, c. V, s. 144, no: 10.

24 Nu'manî, *age*, s. 24.

25 Nu'manî, *age*, s. 42

26 *Bihâr*, c. IX, s. 120. Ayrıca bk. İbn Babeveyh, *Kitabu'l-Hisal*, s. 445.

27 Bk. L. Veccia Vaglieri, "Ghadir Khumm", *EI*, İkinci Baskı. Şiî bakış açısına göre konunun en kapsamlı şekilde ele alınışı, Abdu'l-Hüseyin Ahmed el-Amini tarafından *el-Gadir fi'l-Kitab ve's-Sünne ve'l-Adab*, (Tahran, 1372/1952-3) adlı eserinde yapılmıştır.

28 Nu'manî, *age*, s. 33.

29 Nu'manî, *age*, s. 48; İbn Babeveyh, *Kemalü'd-Din*, ss. 149-167; İbn Babeveyh, *Kitabu'l-Hısal*, ss. 436-45; Genelde *Bihâr*, c. IX, s. 128. Çağdaş Şiî çalışmalar için

lerde her ne kadar Selman el-Farisi,[30] Cabir b. Abdillah[31] ve Huzeyfe b. el-Yeman[32] gibi Ali taraftarı tavır takınan meşhur sahabilerin aktarımlarını esas alsa da, Ömer, Osman, Ebu Hureyre ve Aişe gibi Şiî hadisçiler tarafından Alioğulları karşıtı kabul edilen kişilerin rivayetlerine de yer verir.[33] 4/10. asır Şiî yazarları tarafından belirlenen sonuç açıktır: On iki imamın her birinin otoritesi, Hz. Muhammed tarafından sunulan otoriteyle doğrudan irtibatlı olmasından kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber, halefler hakkında konuşulduğu zaman herhangi bir dünyevi yöneticiyi (emir) kastetmiyordu. Çünkü Ali zamanından yazarların kendi dönemlerine kadar on ikiden çok daha fazla sayıda bu tür yönetici olmuştur. Bu yüzden o, gerçekte yeryüzündeki halefleri olan imamlara işaret etmiş olmalıdır.[34]

d. Kitab-ı Mukaddes ve Yahudi Geleneğinden Deliller

Müslümanlar tarafından farklı seviyelerde karşı çıkılmasına rağmen, Müslüman literatüründe ilk dönemlerden itibaren Kitab-ı Mukaddes ile Yahudi ve Hıristiyan geleneğine dayanıldığı açıkça ifade edilir.[35] Şiîler, kendilerine has doktrinlerinin geçerliliğini desteklemek için –gerçek veya asılsız- Kitab-ı Mukaddes'ten rivayetleri araştırmada diğer İslam mezheplerinden daha geride değillerdi.[36] On iki imam doktrini de buna dahildir. Mesela en-Nu'manî, bu doktrini savunmak için *es-sifrü'l-evvel* (yani Genesis)'e dayanarak işe başlamıştır. O, Hz. İsmail'in diğer adının Mâd olduğunu te'yit etmek için Arracan'lı Yahudi alim Hasan b. Süleyman'dan bir ifade nakleder. Güya bu, hem övülen biri (*muhammed*) anlamına gelen İbranice bir kelime, hem de Hz. Peygamber'in isminin İbranice formudur.[37] Bir defasında İsmail

---

örneğin, Ali Yezdi el-Hairi, *Ilzâmu'n-nasib fi isbati hücceti'l-gaib*, Tahran, 1351/1932-3, s. 75; Muhammed el-Hüseyin el-Kaşiu'l-Gıta, *Aslu'ş-Şia ve Usuliha*, Necef, 1369/1950, s. 99.

30 Hazzâz, *age*, s. 293, *Bihâr* (c. IX, ss. 141-4)'dan aktarılmıştır.

31 Hazzâz, *age*, s. 294-7, *Bihâr* (c. IX, s. 145) 'dan aktarılmıştır.

32 Hazzâz, *age*, s. 305.

33 Hazzâz, *age*, s. 298. Meclisi, İmamî rivayetleri muhaliflerinki ile karıştırdığı için el-Hazzâz'ı eleştirmiş ve güvenilir rivayetlerin aktarıldığı tek eserin kendi *Bihâr*'ı olduğunu iddia etmiştir. *Bihâr*, c. I, s. 12.

34 Nu'manî, *age*, s. 49. İmamlar, Şiî rivayetlerde sıkça "halife" veya "hulafâllahu fi arzihi" olarak takdim edilir. Bk., örneğin, Kuleyni, *age*, c. I, s. 193.

35 Bk. E. Rosenthal, "The influence of the Biblical tradition on Muslim historiography", B. Levis and P. M. Holt (tahk), *Historians of the Middle East*, London 1962, ss. 35-45; M. J. Kister, "Haddesehu an beni israile vela haraca", *Isreal Oriental Studies*, 1972, c. II, ss. 215-39.

36 Bazı örnekler için Bk. Kister, *agm*, ss. 222, 232, 233.

37 Çeşitli rivayetlere göre (genellikle Kab'u'l-Ahbar'ın otoritesine dayanan) eski Kitabu'l-Mukaddes'de (veya Torah'da) Peygamber'in isminin, iyi anlamına gelen "Medh Medh" (Kadı Iyaz, *eş-Şifa bi ta'rif-i hukuki'l-Mustafa*, Kahire, 1369/1950, c. I, s. 148; en-Nüveyri, *Nihayet'ül-arab*, Kahire, 1374/1955, c. XVI, s. 79), veya "Mudh Mudh" (İbrahim el-Becuri, *el-Mevahibü'l-ledüniyye ale'ş-şemaîl-i muhammediyye*, Kahire, 1301/1883-4, s. 213), veya el-Hadd' (*Bihâr*, c. VI (sayfası

ve Muhammed'in aynı ismi paylaşmış oldukları saptaması yapılır. Benzer düşüncenin İsmail'in çocukları ve Peygamber'in torunlarına nasıl uyarlanmış olduğunu fark etmek kolaydır. Ve gerçekten Hasan b. Süleyman, İsmail'in on iki çocuğunun isimlerini birer birer saymakta[38] ve bunların da on iki imama hamledilmiş olduğunu açıklamaktadır.[39] Bu ismin geçtiği yer sorulduğu zaman (harfi harfine *sûre*), o, (yanlışlıkla) *Mishle Süleyman*, yani Atasözleri Kitabı (Book of Proverbs) diye cevap verir.[40] Ayrıca Hasan, daha ileri derecede bir delil olarak da, "senin İsmail için duanı işittim. Ben onu kutsadım ve onu verimli kılıp neslini çoğaltacağım; o, on iki hükümdarın (prens) babası olacak ve ondan büyük bir millet oluşturacağım" (Gen, xvii, 20) pasajını aktarır.[41] Diğer üç Yahudî, daha sonra bu aktarımların doğruluğunu onaylar ve Hasan b. Süleyman tarafından kendilerine nakledilen yorumları desteklerler.[42]

Başka yerde, Torah'ta gözüken imamların isimlerinin pek çok Yahudi tarafından bilindiği iddia edilmektedir. Fakat bu Yahudiler, herkes tarafından bilinen bu gerçeği, hem İslam'ın üstünlüğünü kabul etmek istemediklerinden hem de kendi dindaşlarının tepkisinden korktukları için kabul etmediler.[43]

On iki imam fikrini onaylayan diğer Yahudi rivayetleri Hz. Ali dönemine kadar gider. Tipik bir anekdotta Yahudinin biri Ali'ye zor sorular sorarak bilgisini test etmek ister. Ali, Hz. Peygamber'den sonra kaç tane İmamü'l-Hüda olacağı sorusuna on iki imamı anarak cevap verir. Yahudi, bu cevabın doğruluğunu onaylar ve Müslüman

---

numarasız), veya "Mad Mad" (el-Heiri, *age*, ss. 38, 45) olduğu söylenir. Bu formların çoğu İbranicedeki "me'öd me'öd"den alınmıştır. (Gen., XVII, 2, 6, 20). İddia edildiğine göre "Mad Mad" ismini oluşturan mektuplar 92 sayısal değerini oluşturmuştur. (Şayet elif harfi çift olsaydı bu gerçek olacaktı.) Ayrıca bu, Muhammed kelimesinin de bir araya getirilmiş sayısal değeridir.(Hairi, *age*, s. 38)

38 Bk. Gen. XXV, 13-16; Chron, I, 29-31.

39 Nu'manî, *age*, s. 49. Bu hikayede gözüktüğü şekliyle İsmail'in çocuklarının isimleri, orijinal metinden önemli derecede bir sapma olduğuna delalet etmektedir. Bu yüzden Nebaioth "Baqunith" veya ("Baqubith"), Qedâr da Qadû (Qaydawû ?), Adb'el ise "Rain" (veya Dabirâ) vb. olmuştur. Bu bozulma, Ka'b al-Ahbar'a dayandırılan ve İbn Ayyaş'ın *Muktesabu'l-asar*'ından naklen *Bihâr*'da kayıtlı (c. IX, s. 127) farklı bir bir rivayette diğeri kadar belirgin değildir. Müslüman yazarlar, İsmail'in oğullarının isimlerinin tam bir listesini verirken genelde kararsız gözükürler. Bu yüzden Taberî (310/923), İbn İshak'ın versiyonuyla diğer kaynaklardaki farka dikkat çekmiştir. Bk. Taberî, *Tarih*, tahk.: M. J. de Goeje ve Diğerleri, Leiden, 1879-1901, ilk Serisi, c. I, s. 351. İsmail'in 12 oğlu hakkındaki rivayet, İsmail b. Abdurrahman es-Suddi (128/745)'nin *Tefsir*'inde aktarılmıştır. Bk. el-Muzaffer, *Delailü's-Sıdk*, Necef, 1372/1953, c. II, s. 314; en-Nuri et-Tabersi, *Keşfü'l-estar an vechi'l-gaib ani'l-ebsar*, 1318/1900-1, s. 106.

40 en-Nu'manî, *age*, s. 50.

41 *age.* Arapça metni, İbranice aslının bozuk bir çevrisidir.

42 *age.*

43 *Bihâr*, c. IX, s. 127, İbn Ayyaş'ın *Muktesâbü'l-A'sâr*'ından rivayetle.

olur.[44] Benzer bir hikayede Yahudinin birinin Ali'ye, on iki imamdan bahsedilen Davud'un el yazmasıyla yazılmış (mestûr bi hatti Davud) bir kitap gösterdiği anlatılır.[45]

İsna'aşerî Şiî alimler nazarında son imamın gaybeti düşüncesi, on iki imam inancının tabii sonucudur. Bu durumun ayrıntılı savunması *gaybet* üzerinde yapılan çalışmalarda gösterilmiştir. Bunlar burada detaylı olarak ele alınmayacak olsa da temel tartışma şudur: İmamlar silsilesi on ikinci imam ile sona erdiği savını son imamın hayatta olduğu (çünkü insanoğlu rehbersiz kalamaz) tezi izler. Aynı zamanda o, pek çok düşmanının tehlikesinden dolayı kendini mahzende gizler. Allah, her ne kadar son imamın öldürülmesine kesin olarak müsaade etmese de (çünkü onun yerini alacak kimse yoktur) o, şahsi sorumluluğu üzerine almalı ve gizli kalarak kendini korumalıdır. Bu çerçevede iki *gaybet* ile ilgili rivayetler önemlidir. En-Numanî, büyük gaybetin başlangıcından on üç yıl sonra tamamladığı *Kitabu'l-Gaybe*'sinde, ilk gaybetin daha uzun olacağıyla ilgili Cafer Sadık'a atfedilen bir rivayet aktarır.[46] Fakat bu rivayeti, hemen diğerleri takip etmiştir (Cafer Sadık'ın rivayet ettiği diğer hadis de dahil): "Kâim, biri kısa diğeri uzun olmak üzere iki kez gaybete gidecektir."[47] Veya bir başkası: "Bu çağın efendisi (*sahibu haze'l-emr, yani Kâim*) iki *gaybete* gidecektir; birincisi boyunca kendi ehline dönecek,[48] ikincisi esnasında da 'o öldü' denecektir."[49] Birinci ve ikinci gaybetin her birinin uzunluğunun tanımlarındaki farklılıktan kaynaklanan ilk izlenim, bu iki gaybetten hangisinin daha uzun süreceğinin yeterince açık olmayışıdır; daha sonra, ikinci gaybetin (*el-gaybetü't-tamme* olarak da bilinen 'tam gizlilik')[50] daha uzun süreli olacağı anlayışı kurgulanmıştır. Ondan sonra da, gaybetin farklı aşamalarına ilişkin gerekçeler özenle hazırlanmıştır. Şerif el-Murtaza (436/1044)'ya göre İmam, gaybetinin başlangıcında (yani *gaybetü's-suğra* döneminde) kendi taraftarlarına görünüp, sadece düşmanlarından saklanıyordu; daha sonra hayati tehlikesi artmaya başlayınca hem taraftarlarından hem de düşmanlarından gizlenmek zorunda kaldı.[51] Bununla birlikte

---

44 Nu'manî, *age*, s. 51.

45 *age*, s. 54; Kuleyni, *age*, c. I, ss. 529, 531.

46 Nu'manî, *age*, s. 90, *Bihâr*, c. XIII, s. 142'de aktarılmıştır.

47 *age*. Bu rivayet Peygamber'in başka bir hadisinde oldukça belirsiz formülasyondadır: "O (yani Kaim) iki gaybete gidecek, biri diğerinden daha uzun olacak." Hazzâz, *age*, s. 307.

48 Meclisî'ye göre, onun tekrar ortaya çıkması en yakın arkadaşlarıyla görüşmesinden önce olacak (*Havas-ı Mevalihi ve Suferaihi*) veya onun hakkındaki haberler insanlara ulaşacaktır. *Bihâr*, c. XIII, s. 143.

49 Nu'manî, *age*, s. 91.

50 Örneğin bk. Fadl b. Hasan et-Tabersi, *I'lâm'ül-verâ fî a'lâmi'l-hüdâ*, tahk.: M. Mehdi es-Seyyid Hasan el-Hursân, Necef, 1390/1970, s. 445; *Bihâr*, c. XIII, s. 142.

51 Şerif el-Murtaza, *Tenzihü'l-Enbiya*, Necef 1380/1971, s. 228.

Murtaza, imamın kendisine tamamen güvendiği taraftarlarından birine gözükmesinin mümkün olduğunu ileri sürmüştür.[52]

İsna'aşerî Şiî kelamcıları, iki gaybet inancını sadece Şiî rivayetlere dayandırmazlar. Özellikle Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed gibi bazı peygamberlerden de örnekler verirler. Onlara göre Hz. İbrahim önce Nemrud yüzünden, sonra ise Mısırlı hakimlerden korktuğu için gaybete gitti.[53] Hz. Muhammed de Beni Haşim'den taraftarlarıyla birlikte bir vadiye (şib)[54] sığınmak zorunda kalarak Kureyş'in boykotuna dayanmaya çalıştı,[55] daha sonra da Medine'ye giderken bir mağarada saklanmak zorunda bırakıldı.[56]

İsna'aşerî doktrininin gelişiminde temel aşamalar takip edildikten sonra geriye temel bir problem kalır. Yani Onikinci İmam'ın gaybeti öncesinde şekillenen ve doktrinin üzerine oturduğu rivayetler, bu sürecin oluşumuna ne ölçüde katkı sağlamıştır?

Akılda tutulması gereken temel husus, hem 12 sayısının, hem de *gaybet* düşüncesinin İslam tarihinde çok erken motiflere sahip olduğudur. 12 sayısının önemli bir özelliği, onun pek çok eski medeniyette meşhur olmasından kaynaklanmaktadır. On iki rakamı, Kitab-ı Mukaddes'teki 12 İsrail kabilesiyle ilgili hikaye ve 12 havari ile ilgili Hıristiyan hikayelerinden dolayı, liderlerinin sayılarını belirlemede İslamî tercihlerin yönünü oluşturmuşa benzemektedir. Mesela "*nukeba*" terimi, sadece Kur'an'daki 12 İsrail kabilesine (V, 12) veya Hz. Peygamber tarafından Medineliler arasından seçilen 12 temsilciye referansta bulunmak için kullanılmaz.[57] Aynı zamanda bu kavram, Abbasi devrimini hazırlayan gizli teşkilatın 12 lideri için de kullanılmıştır.[58] Erken dönem Gulat'tan sayılan Ebu Mansur el-İcli (121/738'de idam edilmiştir), kendisinin 12 peygamberden altıncısı olduğunu, sonuncusunun da Kâim olacağını iddia etmiştir.[59]

Yukarıda ifade edilen on iki vasi ile ilgili Sünnî rivayetler, genel hatlarıyla ele alınmalıdır. Bu rivayetler, küçük gaybetin başlamasından uzun süre önce ortalıkta dolaşmaktaydı. Bunlar, Nuaym b. Hammad (228/844)'ın *Kitabu'l-Fiten*'i,[60] İbn Hanbel (241/855)'in

---

52 *age*, s. 233.

53 Bk. İbn Babeveyh, *Kemalü'd-Dîn*, s. 82.

54 Sık sık Şi'b Ebi Yusuf olarak anılır. Bk. Yakût, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1376/1957, c. III, s. 347.

55 Bk. Abdurrahman es-Suhaylî, *er-Ravdı'l-Unûf fî Şerhi Sîreti'n-Nebeviyye*, tahk.: Abdurrahman el-Vekîl, Kahire, 1389/1969, c. III, s. 354.

56 Bk. Tûsî, *Kitabu'l-Gaybe*, ss. 61-3. Ayrıca bk. Said b. Hibetullah er-Ravendi, *el-Harâic ve'l-Cerâih*, Bombay, 1301/1883-4, s. 162.

57 Yukarıdaki ile krş. s. 525, no: 21.

58 Bk. Yakubi, *Tarih*, Necef, 1358/1939-40, c. III, s. 40; Şeybi, *el-Fikru'ş-Şiî ve'n-Nazarati's-Sufiyye*, Bağdat, 1386/1966, s. 25.

59 Nevbahti, *age*, s. 34.

60 İbn Tavus'dan naklen, *el-Melahim ve'l-Fiten*, Necef 1383, ss. 26, 147.

Müsned'i, Buharî (256/870)'nin *Sahih*'inde[61] bulunabilir ve belki de çok daha erken dönemlere kadar uzanabilirler. Ahmed b. Muhammed el-Kastallanî (923/1517), Buharî'nin *Sahih*'i ile ilgili şerhinde şu izahatlarda bulunmaktadır (burada ortaya çıkış sırasına göre tekrar oluşmuştur). (İ) Bu rivayetler, dönemlerinde Müslüman toplumun güçlü ve birlik içerisinde yaşadığı 12 yöneticiye hamledilmektedir. Takip eden süre içerisinde Velid b. Yezid'in tahta çıkmasıyla (125-6/743-4) bu huzurlu dönem sona ermiş, İslam fitne ve çatışmalarla parçalanmıştır. Kastallâni her ne kadar bu 12 yöneticiyi isimleriyle söylemese de onun zihninde büyük ihtimalle Hulefa'yı Raşidîn dönemi ve nispeten istikrarlı ve başarılı oldukları düşünülen (Muaviye b. Ebi Süfyan ve oğlu Yezid, Abdü'l-Melîk ve onun dört oğlu, ve Ömer b.Abdülaziz gibi) Ümeyye halifelerinin dönemleri olabilir. (İİ) Bu rivayetler, her biri meşru yöneticinin kendisi olduğunu iddia ederek toplumu parçalanmaya sürükleyen 12 çağdaş adamın bulunduğu bir duruma işaret etmektedir. Kastallânî, böyle bir durumun, 5/11. asırda İspanya'da kontrolü ele geçirmek için altı kişi mücadele ederken, diğer taraftan da Fatımî yöneticisi, Abbasi halifesi, bazı Haricîler ve Alioğlu temsilcilerinin de kendi iktidar emellerini gerçekleştirmek için uğraşmalarıyla yaşandığını söyler. (İİİ) Söz konusu rivayetler, 101/720 yılında Ömer b. Abdülaziz'in ölümüne kadar, Müslümanların ilk asrında içinde bulunulan durumu yansıtmaktadır. Bu dönem, pek çoğuna göre İslam'ın altın çağıdır. Bu süre zarfında 14 meşru idareci olmuştur (yani *Hulefa-i Raşidîn*, Hasan b. Ali, Abdullah b. Zübeyr ve Emeviler'in ilk sekiz halifesi). Fakat iktidarları oldukça kısa süren Muaviye b. Yezîd (64/683-684) ve Mervan b. el-Hakem (64-65/684-685) bunlara dahil edilmemiştir.[62] Yahya b. Şerîf en-Nevevî (676/1278)'nin *Şerhu alâ Sahîh-i Müslim*'inde[63] yapılan yorum çok farklı değildir. O da, diğerleri gibi 12 rakamının harfi harfine tefsirine dayanmıştır. Eş'arî el-Fazl b. Ruzbihân (10/16. asrın başları), bu rivayetlerle ilgili İbn Mutahhar Hillî (726/1325)'nin Şiî bakışlı yorumunu reddederken, söz konusu rivayetlerin, ard arda gelmesi gerekmeyen 12 Kureyş'li yöneticiye ('*sulehâel-hulefâ*' salih halifeler) de işaret edebileceği şeklinde diğer bir ihtimal daha ileri sürmektedir. Bunlar, beş (!) meşhur halife ile[64] Abdullah b. Zübeyr, Ömer b. Abdülaziz ve yine beş tane Abbasi halifesi (bunların isimleri açıklanma-

---

61 Bk. Wensinck ve J.P. Mensing (thk), *Concordance et indices de la tradition musulname*, Leiden, 1936-64, s. 306.

62 el-Kastallânî, *İrşadü's-Sârî li Şerh-i Sahih-i Buhari*, Bulaq, 1327//1909, c. X, s. 273. Tek fark, (i) ve (ii) satırlarda Abdulmelik'in iki oğlu Yezid ve Hişam'ın yerinin Hasan b. Ali ve Abdullah b. Zübeyr ile değiştirilmesidir.

63 Kastallani'nin *İrşad*'ının kapsamı için, Bulaq, 1326/1908, c. VIII, ss. 5-7.

64 Muhtemelen Hasan b. Ali'yi de kapsamaktadır.

mıştır)dirler.[65] Bu son yorum, Kastallanî'nin bazı eleştirilerinden daha fazla bir Emevi karşıtlığı içermektedir. Aslında bu rivayetlerde, yönetimin Kureyş'in hakkı olduğunu iddia edip, Emevi karşıtlığının hedeflendiğini anlamak zor değildir.[66] Aynı zamanda bu, on ikinci halifenin (*emir*) ölümünün ardından meydana gelecek ve kıyamet gününden önceki şaşkınlığı andıran rahatsızlıklar için bir delil olarak da aktarılmıştır. Söz konusu rivayet, özellikle "On iki vasi olacak... ve sonra da kargaşa çıkacaktır (*sümme yekünü'l-harc*)"[67] şeklindeki varyantında gelir. Bu yüzden bu rivayetin, Nuaym'ın *Kitabu'l-Fiten*'i, Ebu Davud (275/888)'un *Sünen*'inin "Kitabu'l-Mehdi" kısmı veya Tirmizî (279/892)'nin *Sahîh*'inin "Kitabu'l-Fiten"i gibi kıyametle ilgili bölümlerde bulunması son derece doğaldır.

Gaybete gelince, bu inancın aşırı Şiî fırkalar arasında erken bir dönemde nasıl yayıldığını anlamak için Muhammed b. el-Hanefiyye'nin Radva dağında saklı olduğu veya Abdullah ibn Sebe'nin taraftarlarına atfedilen, Ali'nin ölmediği[68] yönündeki iddiaları hatırlamak yeterlidir. Abbasi yönetiminin ilk iki asrında gaybet teorisinin asıl savunucularından bazıları, son ve belirli bir imamın gaybete gidip, Mehdî olarak ortaya çıkacağını iddia eden farklı Vakıfî Şiî mezhepleri (örneğin Navûsiyye veya Memtûre gibi) idi. Bununla beraber Kat'iyye (İsna'aşerîyye'nin öncüleri) içerisinde, henüz ismi belli olmayan bir imamın gelecek bir zamanda gaybete gideceği ile ilgili bir inanç söz konusuydu. "Kitabu'l-Gaybe" isimli eserler, Ebu İshak İbrahim b. İshak el-Ahmeri en-Nihavendî (3/10.asrın ortaları),[69] Hasan b. Ali b. Hamza el-Batainî el-Kûfî (Sekizinci İmam Ali er-Rıza'nın çağdaşı),[70] Fadl b. Şazân en-Nisaburî (260/874)[71] ve diğerlerine atfedilir. Bu yazarlardan Hasan b. Ali el-Batainî'nin Vakıfi oldu-

---

65 el-Muzaffer, *age*, c. II, s. 314. el-Muzaffer (*age*. Ss. 315-18)'de bunu reddeder ve diğer yorumlar Fadl b. Ruzbihan tarafından verilir. Ayrıca bk. Nuri et-Tabersi, *age*, s. 94.

66 Böyle Ümeyye aleyhtarlığına karşı iyi bir örnek, Kureyş lehine tutumuyla Makrizî tarafından *en-Niza ve't-Tehasum fima Beyne Beni Umeyye ve Beni Haşim* adlı eserinde ortaya konmuştur. Farklı karakterdeki bir Şiî rivayette Peygamber'in, kendi ölümünden sonra toplumun 12 zalim imamın yönetimine geçeçeği, bunların ikisinin Kureyş'ten, (muhtemelen Ebu Bekir ve Ömer kastedilmektedir) on tanesinin de Beni Umeyye'den olacağını söylediği ifade edilmektedir. Bk. Ahmed b. Ali et-Tabersi, *Kitabu'l-İhticac*, Necef, 1386/1966-7, c. II, s. 4.

67 Krş. Wensinck and Mensing (tahk.:), *age*, c. VII, s. 83.

68 Bk. J.van Ess'in son tartışması, *age*, s. 28; Aynı yazar, *Das Kitab en-Nakt des Nazzâm und Seine Rezeption im Kitab al-Futya des Ğahiz*, Göttingen, 1972, s. 52; Aynı yazar, "*Das Kitab al-İrğa* des Hasan b. Muhammed b. el-Hanafiyya", *Arabica*, 1974, sayı: XXI, c. I, s. 32.

69 Bk. Aga Buzurg-i Tihrani, *ez-Zari'a ila tasanifi'ş-Şia*, Necef, 1355-7/1936-8, Tahran, 1360/1941, c. XVI, s. 74, no: 371.

70 *age*, c. XVI, s. 76, no: 382.

71 *age*, c. XVI, s. 78, no: 395.

ğu söylenir.[72] Söz konusu yazarların eserleri her ne kadar kaybolmuş ise de bunların gaybet ve ondan sonra da son imamın tekrar ortaya çıkmasıyla ilgili rivayetleri içerdiği düşünülebilir.

Dahası iki gaybet inancı İsna'aşerîyye ile birlikte ortaya çıkmamıştı. Hasan el-Askeri'nin ölümünden sonra taraftarlarından bir grup, onun ölmeyip sadece gözden kaybolduğunu, tekrar ortaya çıkıp tanınacağını ve tekrar gaybete girdikten sonra da Kâim olarak ortaya çıkacağını iddia etmişti.[73] Bu fırka, iddiasını "Kâim iki kere kaybolacaktır" şeklindeki rivayetlere dayandırmıştır.[74] Muhammed el-Bakır'a atfedilen böyle bir rivayetin, Hasan b. Mahbûb ez-Zerrâd (224/839)'ın *Kitabu'l-Meşayîh*'inde bulunduğu söylenir.[75] Bu rivayete göre, biri uzun diğeri kısa olmak üzere iki gaybet olacaktır.[76] Benzer bir düşünce, Yedinci İmam Musa el-Kâzım (183/799)'ın, ölümünden sonra tekrar dirildiğini ve Kâim olarak ortaya çıkıncaya kadar gizli kalacağını iddia eden grubun durumunda da sezilebilir.[77] Bu sebeple el-Kâzım'ın gaybete iki kez gitmiş olduğu söylenebilir; ilki geçici bir ölüm şeklinde, sonraki de gizli kalarak.[78]

O halde Oniki İmam Şiası ile ilgili kaynakların, 'küçük' *gaybet* döneminden çok önce var olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak bu kaynaklar, yeni oluşan İsna'aşerî dogma çerçevesinde yeniden inşa edilmiş olmalıdır. Esasen bu, var olan materyallerin tekrar yorumlanması yöntemiyle başarılmıştı. (On iki vasî ile ilgili İsna'aşerî rivayetlerin tefsiri bunun açık bir örneğidir.) Bununla birlikte İsna'aşerî Şiî hukukçuları, inançlarının kökenleriyle ilgili bu tür bir görüntüden hoşnut olamazlardı; bu yüzden onlar, geriye doğru projeksiyonla tasarlamada bulunmuşlar ve özellikle İsna'aşerî inançlarının, şaşkınlık (hayra) döneminden önceki İmamiyye tarafından da savunulduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır. (*Hayre* terimi, Onikinci İmam'ın kaybolmasını takip eden zamanı tanımlar).[79] Örneğin İbn Babaveyh, *Usulü'l-Erbaa Mie*'de var olan İsna'aşerî Şiî rivayetlerin, Cafer es-Sadık ve diğer imamların taraftarları tarafından yazıldığını ileri sü-

---

72 *age*, c. XVI, s. 76, no: 382. Fakat Keşşi'nin *Ricâl*'ine göre (tahk.: Ahmed el-Hüseyni, Necef, 1964, ss. 344-6) Vakifî olan, Hasan'ın babası Ali el Batainî idi ve o, er-Rıza'nın son imam olduğuna inanmaktaydı.

73 Bk. Nevbahti, *age*, s. 79; Sa'd b. Abdillah, *age*, s. 106.

74 *age*

75 Krş. Aga Buzurg-i Tihrani, *age*, c. XXI, s. 69, no: 3995.

76 Bk. Tabersi, *İ'lamu'l-Vera*, s. 443, *Bihâr*'dan naklen, c. XIII, s. 99.

77 Nevbahti, *age*, s. 68; Sa'd b. Abdillah, *age*, s. 90.

78 Bir İmamî rivayete göre Cafer es-Sadık, Kazım'ın iki defa gözden kaybolacağını açıkça ifade etmekte (İnne li Ebi'l-Hasan gaybeteyn) ve bazı adamların onun öldüğünü iddia edeceklerini söylemektedir. Rivayetin devamında da Cafer es-Sadık, Musa Kazım bir vasi atayıncaya kadar ölmeyeceğini ifade etmektedir. Tûsî, *age*, s. 38.

79 İbn Babeveyh'in eserinin tam başlığı şöyledir: *Kitabu İkmalü'd-Din ve İtmamü'n-Ni'me fi'l-İsbati'l-Gaybe ve'l-Keşf ve'l-Hayra.*

rer.[80] Benzer şekilde en-Nu'manî de, on iki imam hakkındaki rivayetlerin, çoğu Şii'nin Ali taraftarı Süleyman b. Kays el-Hilalî el-Amirî tarafından telif edildiğini düşündüğü *Kitab-ı Süleym b. Kays*'ta bulunduğunu belirterek, Oniki İmam Şiî doktrininin geçerliliğiyle ilgili tüm şüpheleri gidermek ve bu şekilde tartışmalara son vermek ister.[81] Ancak bu tür iddialar şeklen doğru olsa da, on iki imamın isimlerinin bu kaynaklarda gözükmemiş olması hatırdan çıkarılmamalıdır. *el-Usûlü Erba'a Mie*'de, sonuncusunun Kâim olacağı on bir (!) isimsiz imamla ilgili bir rivayet vardır.[82] Ayrıca Cafer es-Sadık'ın bu konuyla ilgili söylediği "Hz. Peygamber'den sonra yedi imam olacak sonuncusu da Kâimdir" şeklindeki rivayete de yer verilir.[83] *Kitab Süleyman b. Kays*'a gelince, Şiî olmayanlar kadar Şiîler arasında da bu kitabın gerçekliği hususunda ciddi şüpheler vardır.[84] Ayrıca kitaba ilavelerin yapılması ihtimali de ortadan kalkmış değildir. Sonradan yapılan böyle bir ilaveye açık bir örnek, on iki imamın isimlerinin birer birer sayıldığı Seyyid el-Himyerî (173/789)'ye atfedilen mısralardır.[85]

Şiîlik tarihinde Onikinci İmam'ın bir süreliğine sözde kaybolmasının sebepleri tamamen bilinemeyecek olsa da, bir kaç konuda kesin yargıya varılabilir. Bunlardan birincisi, Abbasi zulmünün dayanılmaz olduğu şeklindeki İsna'aşerî iddialarıdır. Şiîler, Mütevekkil'in baskıcı idaresinden sonra kısa bir süre soluk alabilmişti. İmamlar ve taraftarları, Mu'tez (252-5/866-9) ve Mu'temid (256-79/870-92) dönemlerinde kendilerini artan baskılar altında bulmuşlardı. Bu yüzden imamın hayatının sık sık tehlikede olduğu şeklindeki İsna'aşerî iddiaları, kabul edilebilecek en geçerli değere sahiptir.[86] İkinci olarak bu baskıların, radikal yöntemlerle üstünlük kazanmaktan umutsuz İmamî Şiîler (pek çok Zeydî'nin aksine) arasında ortaya çıkan ümitsizlik hissi ile aynı zamana denk gelmesidir. İmamın kaybolması onlar açısından politik ve kuramsal bazı cazibeleri beraberinde getirmiştir. İmamîler, imamlarına bağlılıklarını terk etmeden Şiî taraftarı Büveyhî rejimini tanımışlar ve onlarla işbirliği

---

80 *age*, s. 13. Ayrıca bk. Tabersi, *age*, s. 443; Berki'nin *Kitabu'l-Mehasin*'ine Celalu'd-Din el-Muhaddis tarafından yazılan girişte, s. Kaf-elif.

81 en-Nu'manî, *age*, s. 47.

82 "Kitab Ebi Said Abbas el-Usfuri", *Usul-ü Erba'a Mi'a* içerisinde, varak. 10 a.

83 "Kitabu Muhammed b. el-Musanna", *Usul-ü Erba'a Mie* içerisinde, varak. 53 b. Bu bir İsmailî rivayet gibi gözükmektedir. Bunun İsnaaşeriyye versiyonuna göre Cafer es-Sadık'ın, son yedi imamın ilki olduğu söyleniyor. et-Tûsî, *age*, s. 36.

84 Bk. İbn Mutahhar el-Hilli, *Rical*, tahk.: Muhammed Sadık Bahr'ul-Ulum, Necef, 1381/1961, s. 83; Goldziher, *Muhammedanische Studien*, Halle, 1889-90, c. II, s. 10.

85 es-Seyyid el-Himyeri, *Dîvân*, tahk.: Shakir Hadi Shakar, Beyrut, 1966, ss. 355-69.

86 Bk. D. Sourdel, "La Politique religieuse des successeurs d'al-Mutawakkil", *SI*, 1960, c. XIII, s. 12.

yapmışlardır.[87] Böyle bir işbirliği onları aşama aşama güç merkezine yakınlaştırmıştır. Onlar, Büveyhîler'e bağlılıklarını ilan ederek haklarını daha açık bir şekilde talep edebilmişlerdi. Bu dönem boyunca İmamî Şiîler ile düşmanları arasında yaşanan şiddetli çatışmalar, onların kendilerine güvenlerinin asıl kanıtıdır.[88] İmamîler, önemli mali ve idari kadrolar üzerinde kendi nüfuzlarını güçlendirerek, hem hükümet olma avantajlarının karşılığını almışlar, hem de belli bir süre sonunda Sünnîler'i zayıflatmışlardır.[89] Sonuç olarak otokratik otoritenin üzerlerinden kalkmasıyla onlara düşünce ve görüşlerini daha serbest bir şekilde açıklama yolu açılmış, böylece Şiî literatürünün oluşması ve doktrinlerinin daha etkili delillerle geliştirilmesi sağlanmıştır.

Bu ve muhtemel diğer sebeplerden dolayı yaşayan mevcut imam, gizli bir varlık olmak zorunda kalmış, tüm mehdîci umutlar ve uzun süre ıstırap çeken azınlığın arzuları onun üzerinde odaklanmıştır. Bu önemli konuya ilişkin doktrinerl zemin, önceki nesiller tarafından beslenmişti; bu sebeple İmamiyye'den İsna'aşerîyye'ye geçiş nispeten pürüzsüz ve doğal sürecinde olmuştur.

---

87 W. Montgomery Watt'taki tartışmaya Bk. *agm*, ss. 119-21; C. Cahen, "Buwayhids", *EI*, İkinci Baskı., c. II, (özellikle ss. 1350-2); Adı geçen Yazar, "La changeante portee sociale de quelques doctrines religieuses", *L'eleboration de I'Islam. Colloque de Strasbourg*, 12-14 Juin 1959, Paris, 1961, s. 16.

88 Krş. H. Laust, "La Pensee et I'action politiques d'al-Mawardi (364-450/974-1058)", *REI*, 1968, sayı: XXXVI, c. I, s. 43; Aynı yazar, "Les agiations religieususes a Baghdad aux IV et V siecles de I'Hegire", D.S. Richards (tahk.) *İslamic Civilation*, 950-1150, Oxford, Cassirer, 1973, ss. 169-185.

89 Krş. L. Massignon, "Recherches sur les Shi'ites Extremistes a Bagdad a la fin du troisieme siecle de I'Hegire", *ZDMG*, 1938, c. XCII, ss. 378-82; Chan, iktibas edilen yer.